

ЗОСИМОВ
Ігор Олександрович,
здобувач Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
НААН
(м. Київ)

РЕОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ЕКОНОМІКИ Й ОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (НЕДОСЛІДЖЕНІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ)

Вперше досліджуються обставини утворення Українського НДІ економіки й організації сільського господарства в 1928 р. із затвердженням відповідного положенням про наукову установу та подальшу неодноразову реорганізацію цієї наукової установи, з початку способом зміни назви, потім через поділ інституту на дві установи: НДІ Радгоспного будівництва та НДІ Колгоспного будівництва, після цього – про об'єднання названих установ, утворення нового інституту – НДІ економіки соціалістичного сільського господарства, який у 1937 р. ліквідували. Всі перейменування здійснювалися на класових принципах, далеких від аграрної науки.

Ключові слова: *Україна, історія сільського господарства, Український НДІ економіки й організації сільського господарства, Український НДІ організації соціалістичного сільськогосподарського виробництва і сільськогосподарської економіки, НДІ Радгоспного будівництва, НДІ Колгоспного будівництва, НДІ економіки соціалістичного сільського господарства.*

Впервые исследуются обстоятельства создания Украинского НИИ экономики и организации сельского хозяйства в 1928 г. с утверждением соответствующего положения о научном учреждении и дальнейшей неоднократной реорганизации этой научной организации, с начала способом изменения названия, потом через разделение института на два: НИИ Совхозного строительства и НИИ Колхозного строительства, после этого – объединение названных учреждений, создание нового института – НИИ экономики социалистического сельского хозяйства, который в 1937 году

ликвідували. Все змінення здійснювалися на класових принципах, далеких від аграрної науки.

Ключевые слова: Україна, історія сільського господарства, Український НІІ економіки і організації сільського господарства, Український НІІ організації соціалістического сільськогосподарського виробництва і сільськогосподарської економіки, НІІ Совхозного будівництва, НІІ Колхозного будівництва, НІІ економіки соціалістического сільського господарства.

The publication for the first time explores the circumstances of the creation of The Ukrainian Research Institute of Economics and Organization of Agriculture in 1928 with the approval of the relevant provision of the scientific institution and further the repeated restructuring of this research organization from the beginning of the name change process, then through the division the Institute into two: The Scientific Research Institute of State Farm Construction and The Scientific Research Institute of Collective Farm Construction; after that – the union of these institutions, the creation of the new institute – The Scientific Research Institute of Economy of Socialist Agriculture, which was liquidated in 1937. All the changes were made on the class principles far from the agrarian science.

Keywords: Ukraine, the history of agriculture, The Ukrainian Scientific Research Institute of Economics and Organization of Agriculture, The Ukrainian Scientific Research Institute of Organization of Socialist Agricultural Production and Rural Economy, The Scientific Research Institute of State Farm Construction, The Scientific Research Institute of Collective Farm Construction, The Scientific Research Institute of Economy of Socialist Agriculture.

Історія становлення нинішнього Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки" (ННЦ "ІАЕ") розпочалася відповідно до ухвали Ради Міністрів Української РСР від 10 травня 1956 р. Проте, як засвідчують архівні документи, фактичне існування установи, але під іншою назвою, – Український науково-дослідний інститут економіки й організації сільського господарства, діяв ще у 1928–1937 рр. Однак про минуле згаданого інституту, форми й особливості наукової роботи в історичних публікаціях не згадується.

Завдання пропонованої статті – розкрити обставини утворення й діяльності названого наукового закладу, виділити головні принципи реорганізації наукової установи, основні питання, над якими у різний час працював інститут, його керівний склад, структуру, штати тощо. Варто навести й роздуми відомого українського економіста, вченого-аграрія, одного із фундаторів Всеукраїнської академії наук Володимира Косинського (1864–1922).

У цьому зв'язку варто зауважити на особливостях періоду після подій 1917 р., щоб зрозуміти тогочасні історичні наслідки. Діяльність НДІ була дотичною до системи державного управління сільськогосподарським виробництвом як наукова установа, підпорядкована Всеукраїнській академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН), яка, у свою чергу, підпорядковувалася Наркомату земельних справ УСРР. Після революційний перехід від дрібної організації селянської праці до колективного сільськогосподарського виробництва обумовив нову структуру управління аграрним виробництвом, який визрів на рубежі 1920–1930 рр. Вводилися орієнтовні норми виробітки техніки у рільництві та на роботах з догляду за худобою [3]. Втім, проблема економічного чинника у сільськогосподарському виробництві на той час гостро не піднімалася, тому що науки економіки й організації сільськогосподарської праці існували окремо. Так, нарком землеробства М.Н. Демченко (1896–1937) надіслав до наукових установ пропозиції «Про основні напрямки реконструкції науково-дослідної роботи у сільському господарстві», в яких лише «побіжно» згадувалися проблеми економічного порядку [4]. Натомість в цих матеріалах поняття системи управління аграрним виробництвом визначається як «проблема завтрашнього дня». Колегія Наркомату землеробства СРСР в ухвалі від 27 лютого 1930 р. зазначала, що науково-досвідні установи, організовані для потреб дрібного селянського господарства, все ще зберігали в організаційній побудові й методах роботи «все недостатки этого производства» [5].

Через деталі наукової реорганізації НДІ можна побачити складний та багатомірний управлінський процес переходу від дрібних аграрних форм до колективного сільськогосподарського виробництва. Акцентуючи увагу на науково-реорганізаційних принципах, спробуємо поділити добу досліджуваного нами НДІ (1928–1937 рр.) на чотири етапи. Нижче ми ще повернемося до історичних подій, які сталися на селі після жовтневого перевороту 1917 р., бо новостворена система державного управління Радянської України лише починала формуватися, за названі роки нагромадилося чимало подій перехідної фази, особливо у вітчизняному

сільському господарстві, в його економічних відносинах, організації праці, суттєві проблеми виявилися у землевпорядкуванні, йшов пошук переваг кооперативного способу ведення сільського господарювання чи колективних форм управління, на стан сільськогосподарського виробництва впливали механізація й електрифікація на селі, обговорювалися завдання новітніх господарських утворень – радгоспів (1928 р.) тощо. Крім того, 27 грудня 1928 р. колегія НКЗС УСРР утворила «Постійний комітет у справі піднесення врожайності», який, зокрема, мав відповідати трьом основним принципам: масовості заходів; комплексності їх проведення; відображати природно-історичні та економічні умови окремих районів України [6]. Сказане вимагало від наркомату державного впливу на потенціал сільськогосподарського виробництва, проте існувало й багато інших управлінських завдань, які також наркомат мав реалізовувати. Спробуємо дослідити лише основні проблеми, над якими працював Український НДІ економіки й організації сільського господарства в першу добу своєї діяльності.

По-перше, діяльність НДІ спиралася на статутні вимоги наукової установи. Так, на засіданні колегії НКЗС УСРР 3 жовтня 1928 р., був утворений Український НДІ економіки й організації сільського господарства при НКЗС УСРР, затверджено положення про НДІ, погоджено керівників та штат НДІ у кількості 44 особи. У Статуті НДІ (1928 р.) вказувалося, що названий НДІ є науково-дослідною установою, якою безпосередньо керував НКЗС УСРР [7]. Втім, з огляду на політичне становище в Україні, обговорювалася, зокрема, зловбоденна проблема, навіть у владних верхах, що візьме верх – кооперація чи колективізація? Бо мова велась і про організацію селянської праці, науковці інституту залучалися до розв'язання цього питання. Так, на засіданні наукової колегії згаданого НДІ від 13 грудня 1929 р. розглядалося питання щодо реорганізації інституту, проте проект повернули в комісію для доробки, як «не пророблений» [8]. Проблематика селянського питання знайшла свої вирішення вже на XVI з'їзді ВКП(б), що відбувся влітку 1930 р. Та й XI з'їзд КП(б) України (5–15 червня 1930 р.) також підтримав державне управління

індустріальними формами, як історичного процесу техніко-економічного переходу від аграрних до промислових способів суспільного виробництва, що відбувалося через машинну стадію виробництва товарів й послуг, зокрема, в сільськогосподарській галузі.

Керуючись цим принциповим підходом, колегія НКЗС УСРР 21 серпня 1930 р. переглянула роботу Українського НДІ економіки й організації сільського господарства на найближчі роки (1930–1931 рр.). Стисло вони зводилися до наступного: визначення загальних питань економіки сільського господарства щодо перехідної доби [9]. Оновлений Статут НДІ (затверджений не пізніше грудня 1930 р. – Авт.) визнавав нові завдання: провадити дослідження шляхів розвитку продуктивних сил соціалістичного сільського господарства тощо [10]. Водночас, Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (ВУАСГН утворена у травні 1931 р. – Авт.) наполягала на посиленні прояву економічних факторів у сільськогосподарському виробництві. Саме цим й займався НДІ, який дещо змінив назву – НДІ організації соціалістичного сільського господарства та сільськогосподарської економії, як науково-організуючий орган ВУАСГН, бо змінювався характер процесів доби соціалістичної реконструкції, обмірковувалися питання аграрної перебудови тощо.

По-друге, цей науковий заклад покладався на проблеми економічної науки, способом поділу НДІ на функції окремих наукових установ. Колегія НКЗС УСРР 15 січня 1932 р. відтворила поділ на дві установи: НДІ радгоспного будівництва та НДІ колгоспного будівництва. Фахівці НДІ визнали зазначене рішення «своєчасним». Так, із 19 січня 1932 р. інститут перейменували в Український НДІ радгоспного будівництва. Його очолив професор І. Боднар, заступником директора з наукової частини призначили В. Щербака. Таким же чином був перейменований і Український НДІ колгоспного будівництва. Останній інститут очолив В. Качинський (на той час – заступник наркома землеробства УСРР), заступником директора з наукової частини призначили Ф. Разіна [11].

Таким чином, мережа НДІ ВУАСГН станом на 1933 р., мала наступний вигляд: по-перше, – Український НДІ радгоспного будівництва, місце розташування – м. Харків; 60 штатних одиниць, у тому числі адміністративний персонал – 2; науковий персонал – 17; науково-технічних фахівців – 25, обслуговуючий персонал – 16; по-друге, – Український НДІ колгоспного будівництва, місце розташування – м. Харків; 65 штатних одиниць, у тому числі адміністративний персонал – 2; науковий персонал – 47; науково-технічних фахівців – 5, обслуговуючий персонал – 11; [12].

Слід підкреслити, що владні органи у нашому випадку Раднарком УРСР чи ЦК КП(б) України, статути названих наукових установ уже не змінювали, оскільки науковість установи підтверджувалася структурою НДІ, практичними справами інститутів. Так, структура апарату Українського НДІ колгоспного будівництва, згідно з наказом № 7 від 17 січня 1933 р., була наступною: до адміністративного персоналу інституту віднесено 13 осіб, а наукову частину поділено на сектори: сектор планування та праці; сектор зернових машинно-тракторних станцій (МТС) та колгоспів; сектор бурякових МТС та колгоспів; сектор молочнотоварних ферм (МТФ) та свинотоварних ферм (СТФ); група Донбасу; технічно-пропагандистський сектор (техпроп); опорні пункти (2 одиниці) [13]. Схожою була й структура НДІ радгоспного будівництва.

Для народного господарства України 1932–1933 рр. були трагічними, особливо для аграріїв. Причому, для визначення «ворогів радянської влади» їх формула постійно об'єднувалася із соціальним станом «недругів», з їх ідеологічною позицією, а швидше – класовими переконаннями. Так, підсумовуючи наслідки попереднього господарського року на пленумі ЦК ВКП(б) в лютому 1933 р. перший секретар ЦК КП(б) України С. Косіор констатував, що не вдалося «довести» до кінця всі ті ухвали, які були прийняті на III партконференції 1932 р., забезпечити «крутий поворот» в усій роботі партійної організації «на селі», провалили таке серйозне питання як «оцінка врожаю». На зазначених підставах замінили керівників ряду обласних парторганізацій тощо [14]. Внаслідок означених аграрних провалів Раднарком

УСРР та ЦК КП(б) України прийняли окрему ухвалу – «Про роботу Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук у справі підвищення врожайності» від 9 серпня 1933 р. Українська влада визнавала «незадовільною» роботу ВУАСГН, фракція якої «виявила відсутність класової пильності, бездіяльність й великі політичні помилки», багато академічних керівних посадовців покинули наукову роботу [15]. Зазначене торкнулося практичної діяльності НДІ, його спроби займатися економічними складовими – невід’ємними факторами сільськогосподарського виробництва, позначилися на структурі й результатах наукової діяльності інституту. Почалася «ломка» українського аграрного сектору й пошук нової системи управління сільськогосподарським виробництвом. Скажімо, ВУАСГН передбачала мати три філії НДІ, які займалися б суто економічними проблемами: у Києві, Одесі й Дніпропетровську, втім, спроба завершилася тим, що згідно із наказом № 16-а по вказаному НДІ від 24 січня 1935 р. й на розвиток постанови НКЗС УСРР від 25 листопада 1934 р., Київську філію НДІ колгоспного будівництва реорганізували у Київську філію Українського НДІ економіки соціалістичного сільського господарства з 1 січня 1935 р. Цей наказ підписав директор НДІ В. Лисенко [16].

По-третє, йшлося про деталі й обставини злиття розподілених нещодавно наукових інституцій. Так, спираючись на доповідну записку директора НДІ А. Стороженка «Про роботу НДІ економіки соціалістичного сільського господарства за 1933–1934 рр.» наукова тематика установи була визначена на основі вказівок партз’їздів, відзначалася «актуальністю» поставлених проблем. Так, НДІ радгоспного будівництва на виконання тематики, що налічувала 7 наукових тем, опрацьовано наступні питання: організація тваринництва в зернорадгоспах, питання правильного поєднання галузей під кутом зору ліквідації надмірної спеціалізації радгоспів, проблем організації госпрозрахунку, організації постійних бригад у зернових, бурякових і тваринницьких радгоспах, опрацюванні питання технічного нормування, зокрема, методика визначення диференційованих норм. В НДІ Колгоспного

будівництва на виконання тематики, що налічувала 5 наукових тем, проаналізовано питання освоєння сівозмін у колгоспах, організації кормової бази тваринництва, роботи постійних колгоспних і тракторних бригад МТС протягом року при збільшенні кількості механізованої техніки, питання фінансового господарства МТС та колгоспів тощо. На відміну від 1933 р. дослідження інститутами велося на організованій опорній мережі, проте в 1934 р. в обох інститутах вона була дуже вузькою (по три установи. – Авт.), що й позначилося на якості наукових досліджень. Тому з 1933 р. інститути не забезпечили поглибленого опрацювання низки питань й актуальності тематики, значна частина тематичного плану залишалася не реалізованою, не публікувалися наукові праці тощо. Частково недоліки у друкуванні необхідних матеріалів виправлялися «експедиційним методом» [17].

Щоправда, керівництво ВУАСГН не погоджувалося із таким розподілом наукових установ. За запискою віце-президента ВУАСГН М. Варфоломієва від 5 червня 1934 р. академія розробила проект реорганізації, скорочення штатів та фінансування НДІ, які входили до складу академії. Зокрема, йшлося про злиття НДІ радгоспного будівництва та НДІ колгоспного будівництва в один НДІ під назвою «Всеукраїнський НДІ організації соціалістичного сільськогосподарського виробництва». Чинники, які ВУАСГН поклала в основу: відсутність таких науково-дослідних установ, які б займалися розробкою «синтетичних проблем соціалістичної реконструкції сільського господарства», наприклад, проблема Верхнього Дніпра, Полісся, Донбасу, спеціалізація та розміщення виробництва тощо; останнім часом обидві установи існували як самостійні інститути, але при опрацюванні деяких економічних проблем, наприклад, реконструкції Донбасу, вони кооперували роботу економістів й, по-суті, організували свою роботу як запроектований нині НДІ соціалістичної реконструкції сільського господарства. Крім того, об'єднання названих інститутів мало забезпечити необхідні передумови для зміцнення керівництва науково-дослідною роботою, яке на той час в обох науково-дослідних установах перебувало «в незадовільному стані». До-того ж

об'єднання мало покращити керівництво економічними відділами галузевих агрозоотехнічних та зоотехнічних інститутів. Недостатні темпи та якість науково-дослідної роботи у зазначених НДІ обумовлювалися нестачею кадрів та їх розпорошеністю, а тому консолідація їх із утворенням одного НДІ мала б виправити становище щодо забезпечення кадрами, підвищити якість їх роботи.

Переконливим аргументом на користь утворення нового НДІ на базі злиття вищезазначених інститутів мала бути також й економія та заощадження коштів на науково-дослідній роботі. Новий НДІ, за баченням керівників галузевої академії, повинен мати таку структуру: дирекція, один із заступників директора – керівник відділу, колишнього радгоспного відділу, з бригадами: зернових радгоспів, тваринницьких, бурякових і городніх радгоспів [18].

Проте наукове керівництво українською аграрною галуззю затягувалося. Лише постановою Раднаркому Союзу РСР від 1 лютого 1935 р. «Про мережу науково-дослідних установ системи Наркомзему Союзу РСР», був затверджений перелік сільськогосподарських науково-дослідних установ по Українській РСР. Зокрема, до системи НКЗС УСРР входили: Український НДІ економіки соціалістичного сільського господарства (м. Київ) на базі Харківського НДІ колгоспного будівництва, Харківського НДІ радгоспного будівництва та Київської філії Харківського НДІ колгоспного будівництва [19].

Між тим, наукове становище в аграрному виробництві України змінювалося. Згідно з наказом НКЗС України від 28 серпня 1936 р., на підставі організації Аграрно-економічного інституту при Академії наук УСРР на базі Інституту економіки ВУАМЛІНу та Інституту економіки НКЗС УСРР, керівництву НДІ економіки соціалістичного сільського господарства було запропоновано «завершити» наукову тематику інституту, провести достроковий захист фахівців до кінця 1936 р. [20]. На підставі відповідної ухвали РНК УСРР та ЦК КП(б) України був оголошений наказ Наркомату земельних справ УСРР від 23 жовтня 1936 р. щодо «ліквідації» названого НДІ [21]. Балансова комісія Наркомзему УСРР підвела підсумки фактичної роботи інституту, а НДІ

економіки соціалістичного сільського господарства припинив свою наукову діяльність у лютому 1937 р. [22].

Отже, Український НДІ економіки й організації сільського господарства, реорганізований пізніше в НДІ під іншими назвами, існував задовго до його офіційного проголошення, що підтверджується архівними документами. Хоч узагальнені фахові матеріали НДІ та більшості публікацій спеціалістів і не збереглося (можливо, через політичні репресії).

Замість висновків. Наприкінці 1920 – початку 1930-х рр. аграрне виробництво в Радянській Україні характеризувалося наявністю низки організаторських проблем, коли функції економіки сільського господарства та організації сільськогосподарського виробництва існували порізно, хоч управління аграрним виробництвом уже відчувало потребу до планування, однак не отримало сталого управлінського функціонування. Український НДІ економіки й організації сільського господарства, реорганізований подалі, діяв як справжня наукова установа із повноправними науковими й статутними функціями, але, через владний вплив, НДІ дещо відходив від наукових контурів, вводив рекомендовані так звані «бригадні форми управління», що позначилося на результативності управлінського процесу в аграрному виробництві країни, хоча загальне становище у сільському господарстві, між тим, укріплялося.

Чимало питань щодо ролі економіки у сільськогосподарському виробництві й нині залишаються невивченим, триває пошук нових документів, здійснюється їх науковий аналіз, як констатує історичне економічне дослідження «Економічна історія України» (у 2 т., – К., 2011). Економічна політика України, як свідчить історичний аналіз, мала унікальні ознаки: докорінні зміни у суспільстві йшли у руслі економічно-природного розвитку аграрного управління, але на цьому процесі визначилися революційні перемини 1917 р., які й прискорили перехід від індивідуального до колективного хазяйнування, що вимагало більше десяти років пошукової управлінської праці для села. Тому, на зазначених підставах, необхідність утворення Українського

НДІ економіки й організації сільського господарства, із відповідною науковою реорганізацією, зумовлювалося загостренням економічно-господарського й аграрно-організаційного становища в країні, що потребує окремого наукового дослідження.

Особливу наукову формулу мала вища наукова установа – Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (що діяла в 1931–1935 рр.). За звинуваченнями українських владних установ, РНК УСРР та ЦК КП(б) України, «фракція ВУАСГН виявила відсутність класової пильності, бездіяльність й великі політичні помилки». Протистояти таким звинуваченням не було можливості, тому й подальша наукова роль ВУАСГН «убувала». Український НДІ економіки й організації сільського господарства, незважаючи на реорганізаційні процеси, саме й займався головними завданнями економіки у аграрному виробництві, підпорядковувався, першочергово, ВУАСГН. Все зазначене позначилося на ефективності наукової діяльності інституту, його результативності.

У цьому зв'язку постає потреба детального вивчення проблеми економічних факторів для аграрного виробництва України, як розділу наукознавства, що стосується закономірностей функціонування та розвитку науки, структури й динаміки наукової діяльності, взаємовідносин науки з іншими сферами матеріального та духовного життя суспільства, зокрема, аграрного сектору держави. Економічна наука країни з часів царизму дбала про інтереси державно-монополістичної буржуазії, в добу соціалістичних перетворень – визначала необхідність науково-технічного «прориву», у часи української незалежності – забезпечення достатку у суспільстві. На зазначених підставах, минуле Українського НДІ економіки й організації сільського господарства, який розпочав дослідницьку діяльність у перші роки становлення інституції (1928–1937), набув певного досвіду, але загальмував свою науково-дослідницьку роботу через наявність класових догматів.

Список використаних джерел і літератури

1. *Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР : путівник.* – Х., 1960. – С. 463–464.
2. *Горкіна Л. П. Академік В. А. Косинський : сучасний погляд на життєвий шлях та наукову спадщину українського вченого / Л. П. Горкіна // Історія народного господарства та економічної думки України.* – 2007. – Вип. 39-40. – С. 206–236.
3. *Орієнтовні норми виробітку в рільництві // За врожай.* – К., 1930. – С. 24–27.
4. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі ЦДАВО) України, ф. 1229, оп. 1, спр. 126, арк. 131–139.*
5. *Быстрее перестраиваться / Газета «Социалистическое земледелие».* – М., 1930, 27 февраля. - № 48/299.
6. *ЦДАВО України, ф. 27, оп. 10, спр. 1, арк. 48–49.*
7. *ЦДАВО України, ф. 27, оп. 9, спр. 3, арк. 221–225.*
8. *ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 128, арк. 162.*
9. *ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 126, арк. 66–68.*
10. *ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 264, арк. 24–27.*
11. *Центральний державний архів громадських об'єднань (далі ЦДАГО) України, ф. 1, оп. 7, спр. 241, арк. 104.*
12. *ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 999, арк. 1.*
13. *ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 913, арк. 48–49.*
14. *Вісті ВУЦВК.* – 1933. – 13 лют.
15. *Оголошено у «Вістях ВУЦВК» // Вісті ВУЦВК.* – 1933. – 10 серп.
16. *ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 552, арк. 15.*
17. *ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 658, арк. 7–22.*
18. *ЦДАВО України, ф. 1055, оп. 1, спр. 1411, арк. 24–26.*
19. *ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 550, арк. 17.*
20. *ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 640, арк. 52.*
21. *ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 640, арк. 161–162.*
22. *ЦДАВО України, ф. 1229, оп. 1, спр. 727, арк. 71–71 зв.*